

Herrgården som kulturbygge

Herrgårdshistoria har under 2000-talet blivit ett populärt objekt bland våra yngre historiker, ett intryck ges nästan av att man ”upptäckt” något unikt. Kultur- och lokalhistoriker, etnologer och museifolk har ju skrivit om herrgårdar i hundra år, sammelterket *Herrgårdar i Finland (1928-29)* är alltfört ett oslagbart dokument. Arbeten av Gabriel Nikander, Eino Jutikkalas avhandling 1932 och Olle Sirens Pernågoods är både metodologiskt och epistemologiskt givande, de har inspirerat till att de analytiska greppen har utvecklats vidare i ”Finländskt herrgårdsliv”, med djupundersökningen Karsby i Tenala (1978) och Anna-Maria Åströms avhandling ”Sockenboarne”, med exemplet godskulturen i Savolax (1993).

Under det senaste årtiondet har digra böcker givits ut om bl.a. Stensböle i Borgå 2004, Sarvax i Pernå 2009 och Strömma i Bjärnä 2013. Också avhandlingar och detaljstudier av sociala, högkulturella och genusrelaterade teman har skrivits. De nämnda är av antologikaraktär, en samling uppsatser av olika författare, envar med sin specialitet. Intrycket är stundom splittrat, man har tagit vad man kunnat få ihop, utan fördjupning och sammanhållande problematik. Även om läsningen kan vara intressant är upplägget ensartat, historiens klassiska: kronologi, förändring, orsak och verkan, godshistorien likadan för alla egendomar, även om ägarlängderna skiftar. Likväl kunde väl varje gård ses som unik i sig. Hur få fram särprägel, det fullständigt ensamma i sitt slag?

Sigbritt Backmans¹ synvinkel, att analysera gården som ett kulturbygge, är betydligt mera krävande. Den förutsätter att författaren genom mödosamt arbete under lång tid för-

värvar sig kunskap om och insikt i inre sammanhang, människornas tankevärld och spårar den kreativitet ur vilken kulturen spirar och tar form. För läsaren öppnas Hertonäs som en rik upplevelse – och därmed även den gamla Helsingebygden och Helsingfors öster om Brändö bro. Förutom att Backman är en eminent kännare av Mellersta Nylands folk och kultur har hon kunnat föra vidare metodiska grepp och analytiska aspekter ur sin tidigare bok ”Tidsresa med Svenska Odlingens Vänner i Helsinge” (2013), en föreningshistoria som i tidskontexten når vida utöver vad som vanligen skrivs.

Lantbruksrådet, fil.mag. John Bergbom, ägare till Hertonäs gods om ca 800 hektar, måtte redan i början av 1900-talet ha anat att herrgårdskulturen i Helsingforstrakten hade kommit till vägs ände. Staden expanderade, jordvärdet steg, mark för byggnader och industri behövdes, torpartiden gick mot sitt slut och gårdarna kunde inte konkurrera om arbetskraft med fabrikerna. Som kulturhistoriskt intresserad utgav Bergbom 1910 en bok om gårdens historia, som sträcker sig till 1400-talet och som i senare tid blivit känd främst genom viceamiral Carl Olof Cronstedt. Då Helsingfors stad inte var intresserad av att köpa godset 1912 bildade Bergbom, jämte ledande personer i Brändö Villastad, bolaget Hertonäs gård 1916. På godsets mark växte på 1910- 1940-talen upp sommarvillor, industrier, en hamn, järnväg och på 1950- och 60-talen förorterna Hertonäs, Kvarnbäcken och Kasberget.

Bergbom hade för sig och makan Helena Gripenberg undantagit själva gårdsenheten med karaktärshus, arbetarbostäder och den stora parken. Huset hade Cronstedt, enligt ritningar

¹ Sigbritt Backman, *Hertonäs gård. Från sätierier till museum*. Utgiven av Svenska Odlingens Vänner i Helsinge r.f. Förord av ordföranden Mikael Westerback. Helsingfors 2015. 211 s. Rikt ill. ISBN 978-952-93-5461-0.

1815 av Pehr Granstedt, låtit uppföra ovanpå den keramikfabrik som officerare på Sveaborg anlagt på 1760-talet. Cronstedt var född på Botby gård och etablerade sig slutligt på Hertonäs 1813. Han anlade då även den stora parken i barock och engelsk stil, bevarad i ursprungligt skick, i dag enastående. Detta kulturarv ville Bergbom säkerställa när han testamenterade stommen, ca 14 ha, till den 1906 bildade kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner i Helsinge. Gården skulle bevaras som museum. Den 17 november 1917 blev Bergbom på gården mördad av rödgardister från Malm, en tragedi som väckte ytterst stor förstämning i vida kretsar - man visste att godsägaren velat gynna en bred allmänhet med fritt tillträde till parken. I dag har gården som granne den nya stadsdelen Hertonäs strand med ca 10 000 invånare, för vilka både parken och restaurangen Gamla Kvarnen i inspektorsbyggnaden är en oas.

Inventariet på gården omfattar både den Bergbomska inredningen och genom en större donation på 1990-talet också amiral Cronstedts möbler och ägodelar. Gårdens yttre har nu en pendang i det tidstypiska inre från över ett sekel. Fil.mag. Sigbritt Backman var under en lång tid intendent för museet, som även inbegriper Knusbacka friluftsmuseum från Box i Sibbo, en gård som på 1920-talet skulle bli stomme i ett planerat Svensk-Finlands museum. (Se John Gardbergs artikel i Budkavlen 1961-62)

Hertonäs-boken bjuder på en kunskapsrik läs-upplevelse genom en medryckande och elegant stil kompletterad av ett belysande, för det mesta unikt bild- och kartmaterial. I föreningens regi utkom ju 1916 Gabriel Nikanders "Byar och gårdar i Helsinge ffrån 1750 till 1865", ett också i nordiskt perspektiv banbrytande verk i sin kombination av fältforskning och arkivmaterial. Backman har utnyttjat Riksarkivets dokument från 1500-talet till 1800-talet, då släkten Bergbom tillträdde. Analysen och tolkningen är till en början kronologisk, från den medeltida frälsehistorien till det progressiva

1700-talet, då gården ingår i Sveaborgsofficerarnas entreprenörskap.

Men Backman fastnar inte på konventionellt sätt i mekanisk förändringslära och tidsperioder. Hon presenterar en mosaik där olika skeden existerar samtidigt, inflätade i och påverkande varandra. Cronstedts tid föregriper den Bergbomska eran, personhistorien och minnena lever kvar i konkret form: miljöns natur och historia, sägner om människor och parken, museihistorien sedan 1920-talet och - Cronstedt ånyo - då hans ättlingar donerade amiralens bohag och presentationen av huset blev fullödlig. I faktarutor presenteras, liksom även i den tidigare nämnda föreningsboken, specialstudier över detaljer, vilket ytterligare framhäver Hertonäs som en både märklig och mångbottnad kulturskapelse. Intrycket, som lätt kunde bli splittrat, hålls samman genom en skicklig integrering av den lilla historien i den stora, från den gamla Jägerhorn-adelns uppgång och fall, stadens handelsborgare och experimenterande "industriofficerare", till krig och förstörelse, kvinno- och sällskapsliv, folkskola och tidig plats för den finska filmen, finlandssvensk musei-ideologi och numera SOVs kamp för bevarandet och levandegörandet av gården.

Söker man efter en modern pendang är det fil.dr Alex Snellmans och fil. mag. Anna Ripattis 2015 av Kone-Stiftelsen utgivna bok om Munksnäs gård, ett verk där släkt och gårdsdrift, adelns yrkeskarriärer, markpolitik och stadsplanering flätas samman till en vävnad med annan färgskala än Hertonäs, men likväl med det privata och det offentliga som mönster. Här var det också ett ideellt samfund, Ete-läsuomalainen osakunta, som 1963 räddade gården från undergång. Denna bok är dock utgiven endast på finska och finns inte heller till salu.

Bo Lönnqvist